

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

КОВАЛЕНКО Володимир Вікторович

УДК 343.982:343.148

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ
НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ СПЕЦІАЛІСТАМИ
ПРИ ПРОВАДЖЕННІ СЛІДЧИХ ДІЙ**

**12.00.09 – кримінальний процес і криміналістика;
судова експертиза**

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Київ - 2004

Дисертацією
є рукопис

Робота виконана
в Луганській академії внутрішніх справ імені 10-річчя незалежності України, МВС
України

Науковий керівник
доктор юридичних наук, професор, академік Академії правових наук України, заслужений
діяч науки і техніки України
Сегай Михайло Якович, Київський регіональний центр АПРН України, головний науковий
співробітник

Офіційні опоненти:
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України
Лисиченко Віталій Костянтинович, Національна академія державної податкової служби
України, професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики

кандидат юридичних наук, доцент Лук'янчиков Євген Дмитрович, Національна академія
внутрішніх справ України, докторант

Провідна
установа Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, кафедра
криміналістики, Міністерство освіти і науки України (м. Харків)

Захист відбудеться "17" вересня 2004 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої
ради Д 26.007.01 в Національній академії внутрішніх справ України (03035, м. Київ,
Солом'янська площа, 1)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх справ
України (03035, м. Київ, Солом'янська площа, 1)

Автореферат розісланий "7" серпня 2004 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.І. Казміренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Упровадження сучасних науково-технічних засобів, особливо новітніх, часто не узгоджується з їх потенційними можливостями у вирішенні завдань кримінального судочинства й існуючою системою правового, організаційного та науково-технічного рівня їх застосування при розслідуванні злочинів. У зв'язку з цим використання науково-технічних засобів при провадженні в конкретних кримінальних справах має низьку ефективність, що викликає необхідність удосконалення чинних процесуально-правових, а також організаційних і криміналістичних засад їх застосування.

Аналіз досліджуваної проблеми свідчить, що ступінь її наукового розроблення недостатній і потребує комплексного та системного розгляду всіх наявних об'єктивних і суб'єктивних причин, які визначають наукові та практичні основи діяльності щодо розслідування злочинів.

Досягнення розвитку науково-технічного прогресу та впровадження його результатів у правозастосовчу діяльність, шляхи використання науково-технічних засобів у розслідуванні злочинів постійно привертала увагу вчених-криміналістів. У вирішення цієї проблеми зробили значний внесок Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, В.П. Бахін, В.В. Бірюков, А.І. Вінберг, В.А. Волинський, В.Г. Гончаренко, Г.І. Грамович, О.О. Закатов, Г.Г. Зуйков, А.В. Іщенко, Є.П. Іщенко, П.П. Іщенко, Б.М. Коврижних, М.В. Костицький, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, О.А. Леві, В.К. Лисиченко, І.М. Лузгін, Є.Д. Лук'ян-чиков, В.М. Махов, Г.М. Надгорний, В.А. Панюшкін, М.І. Порубов, Б.В. Романюк, О.Р. Росинська, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, М.О. Селіванов, П.Т. Скорченко, З.М. Соколовський, В.К. Стринжа, П.Ю. Тимошенко, В.В. Циркаль, В.Ю. Шепітько, А.Р. Шляхов та інші. Разом з тим, багато аспектів застосування досягнень науки і техніки в розслідуванні злочинів досі залишаються недослідженими або дискусійними. Усе це зумовлює актуальність даної проблеми та викликає необхідність проведення комплексних цільових досліджень за зазначеною тематикою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертації відбито в плані науково-дослідної роботи Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України. Обраний напрямок дослідження ґрунтується на основних положеннях Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 роки, затвердженої Указом Президента України № 1376 від 25 грудня 2000 р., на Указах Президента України № 143 від 18 лютого 2002 р. "Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян" і № 84 від 6 лютого 2003 р. "Про невідкладні заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю та корупцією", на Концепції розвитку системи відомчої освіти та вузівської науки на період 2001-2005 років (рішення Колегії МВС України від 18 грудня 2000 р. № 9КМ/1).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та розроблення заходів щодо вдосконалення правових, організаційних і криміналістичних основ застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій.

Зазначена мета дослідження конкретизується такими завданнями:

- аналіз історичного аспекту та визначення закономірностей, які зумовили застосування науково-технічних засобів у кримінальному судочинстві;
- удосконалення правових, організаційних і криміналістичних засад застосування спеціальних знань і науково-технічних засобів під час провадження слідчих дій;
- уточнення й формулювання понять "науково-технічні засоби"; "спеціальні знання"; "спеціаліст" у процесуальному значенні цього терміна;
- уточнення й формулювання сучасних наукових і практичних основ класифікації науково-технічних засобів;
- удосконалення методик застосування науково-технічних засобів спеціалістом при провадженні слідчих дій;
- визначення напрямків удосконалення діяльності спеціалістів-криміналістів і

пов'язаної з цим реорганізації структури експертної служби МВС України;

- розроблення пропозицій щодо вдосконалення організації та типової навчальної програми підготовки спеціалістів-криміналістів;

- обґрунтування доцільності створення, крім існуючих пересувних криміналістичних лабораторій, мобільних комплексів науково-технічних засобів для слідчо-оперативної групи та розроблення пропозицій щодо їх комплектування;

- удосконалення техніко-криміналістичних засад призначення судових експертиз за участю спеціаліста;

- удосконалення організаційних і тактичних засад участі різнопрофільних спеціалістів у слідчих діях;

- розроблення пропозицій щодо внесення змін і доповнень до кримінально-процесуального законодавства та відомчих нормативних актів стосовно регламентації використання науково-технічних засобів на досудовому слідстві.

Об'єктом дослідження є процес (практика) використання органами дізнання та досудового слідства науково-технічних засобів і спеціальних знань при проведенні слідчих дій.

Предметом дослідження є нормативно-правове регулювання та криміналістичні засади застосування науково-технічних засобів і спеціальних знань спеціалістами при провадженні досудового слідства.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи складають загальні закони та категорії теорії пізнання, зокрема положення матеріалістичної діалектики про пізнання соціальних процесів і явищ, пов'язаних з досліджуваними проблемами. У процесі дослідження також застосовувалися: історико-правовий метод – для аналізу історичних засад використання спеціальних знань і науково-технічних засобів у кримінальному судочинстві; системно-структурний і порівняльний – для класифікації науково-технічних засобів і обґрунтування й формулювання базових понять "спеціальні знання", "спеціаліст", "науково-технічні засоби"; соціологічний метод (анкетування) – для опитування слідчих та експертів-криміналістів за спеціально розробленою анкетною; статистичні методи (групування, зведення, аналіз кількісних показників) – для узагальнення результатів відомчої статистики діяльності експертної служби МВС України та матеріалів кримінальних справ. На основі синтезу сформульовано висновки, що завершують роботу.

Правовою основою дослідження є Конституція України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, кримінально-процесуальне законодавство України, Закони України "Про міліцію", "Про оперативно-розшукову діяльність", "Про судову експертизу", відомчі накази, інструкції, розпорядження МВС України.

Емпіричну базу дослідження складають результати анкетування 304 співробітників органів внутрішніх справ Луганської, Донецької та Миколаївської областей (180 слідчих і 124 експерти-криміналісти); вивчення 237 кримінальних справ, розслідуваних слідчими УМВС України в Луганській області за період з 1999 по 2003 рік; аналіз зведених статистичних даних "Про результати службової діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів (НДЕКЦ) при ГУМВС, УМВС, УМВСТ України" за 1999-2003 роки.

Дисертант використав також власний досвід практичної роботи на посаді експерта-криміналіста та досвід науково-педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі МВС України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в поставлених завданнях і засобах їх вирішення. Дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням правових, організаційних і криміналістичних засад застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій, а також вдосконалення підготовки кадрів спеціалістів-криміналістів для експертної служби МВС України. Проведене дослідження дозволило обґрунтувати й сформулювати наукові положення, висновки та рекомендації, які, на думку дисертанта, становлять новизну:

- обґрунтовано положення про те, що процесуально-правові, організаційні та криміналістичні проблеми застосування науково-технічних засобів при розкритті та розслідуванні злочинів взаємопов'язані, і тому їх необхідно розглядати комплексно, з урахуванням потреб слідчої практики та можливостей і доцільності використання нових досягнень науки й техніки в діяльності правоохоронних органів;

- запропоновано уточнення визначень застосовуваних у законодавстві та спеціальній літературі понять "спеціальні знання", "спеціаліст", "науково-технічні засоби" тощо;

- викладено положення про уточнення класифікації сучасних науково-технічних засобів за їх функціональним призначенням і видом, а також проблемні питання їх апробації, упровадження та використання при проведенні слідчих дій;

- сформульовано висновки й пропозиції щодо доцільності більш чіткого розмежування функцій експерта і спеціаліста та подальшої конкретизації кримінально-процесуальних норм стосовно функцій спеціаліста-криміналіста при залученні до участі в слідчих діях;

- обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення структури експертної служби МВС України шляхом створення відділів із проведення судових експертиз, техніко-криміналістичного супроводження слідчих дій, оперативно-розшукових заходів та реєстраційно-облікової діяльності;

- подано висновки й пропозиції з питань удосконалення техніко-криміналістичного супроводження окремих слідчих дій (огляду місця події, обшуку, допиту, пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки й обставин події);

- обґрунтовано пропозиції щодо доцільності створення, поряд з існуючими комплектами науково-технічних засобів і пересувними криміналістичними лабораторіями, мобільних комплексів науково-технічних засобів для слідчо-оперативної групи;

- запропоновано алгоритм діяльності спеціаліста-криміналіста з техніко-криміналістичного супроводження комплексу слідчих дій, пов'язаних із підготовкою та призначенням судових експертиз;

- наведено шляхи вдосконалення тактичних засад використання групи різнопрофільних спеціалістів під час проведення слідчих дій та обґрунтовано провідну роль спеціаліста-криміналіста в координації дій такої групи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висвітлені в роботі наукові положення, висновки, пропозиції та рекомендації спрямовані на вдосконалення слідчої практики. Співробітники правоохоронних органів одержують у своє розпорядження вдосконалені методики та рекомендації щодо застосування науково-технічних засобів спеціалістом під час проведення конкретних слідчих дій.

За результатами дослідження підготовлено та направлено до Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (ДНДЕКЦ) МВС України пропозиції щодо реорганізації й удосконалення діяльності спеціалістів-криміналістів, а також типову програму підготовки техніків-криміналістів.

До штабу УМВС України в Луганській області подано пропозиції щодо створення та комплектування мобільних комплексів науково-технічних засобів для слідчо-оперативних груп.

Результати дослідження застосовуються співробітниками слідчих підрозділів і НДЕКЦ при УМВС України в Луганській області.

Теоретичні та практичні висновки, рекомендації та пропозиції впроваджено у навчальний процес у Луганській академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України, у Кримському юридичному інституті НУВС МВС України, у Юридичній академії МВС України, у Донецькому юридичному інституті, де результати дослідження використано під час складання навчальних програм, планів семінарських і практичних занять із "Криміналістики", з курсів "Інноваційні криміналістичні технології", "Судова експертологія", спецкурсів "Використання спеціальних знань у розслідуванні

злочинів" і "Криміналістичні засоби і методи розкриття та розслідування злочинів на сучасному етапі".

Особистий внесок здобувача. Дослідження проведено автором самостійно. Використані в роботі літературні джерела подаються з обов'язковим посиланням на них. З десяти наукових публікацій у співавторстві підготовлено монографію "Криміналістичне дослідження документів", де участь дисертанта становить 50% від загального обсягу, а також тези доповіді та статтю, де участь дисертанта становить відповідно 70% і 50%. Ідеї та розробки, які належать співавторам, у дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації апробовано у вигляді наукових повідомлень на засіданні Всеросійського "круглого столу" "Криміналістика: актуальні питання теорії та практики" (Ростов-на-Дону, 2000 р.), на міжнародній науково-практичній конференції "Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах" (Київ, 2001 р.), на міжнародній науково-практичній конференції "Автоматизація дактилоскопічних обліків органів внутрішніх справ України: проблеми та шляхи вдосконалення" (Київ, 2001 р.), на міжнародній науково-практичній конференції "Нове кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство та завдання юридичної підготовки кадрів ОВС України" (Луганськ, 2002 р.), на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Проблеми розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів" (Донецьк, 2003 р.), а також обговорено на засіданнях кафедри криміналістики та міжкафедральному семінарі Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України.

Публікації. Основні положення дисертації викладено в десяти наукових публікаціях: п'яти статтях у провідних фахових виданнях, затверджених ВАК України, одній монографії (у співавторстві), трьох статтях (одна з яких у співавторстві) і тезах (у співавторстві) у збірниках наукових праць.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається із вступу, двох розділів, до яких входить дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 253 сторінки, із яких основний текст викладено на 173 сторінках, список використаних джерел (233 найменування) – 23 сторінки, додатки – на 57 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, актуальність, предмет, мету й завдання дослідження, його методологічну основу та наукову новизну, розкрито теоретичне й практичне значення роботи, наведено дані про апробацію результатів дослідження.

Перший розділ "Правові та організаційні аспекти застосування науково-технічних засобів спеціалістами – учасниками слідчих дій" включає шість підрозділів.

У підрозділі 1.1. **"Використання науково-технічних засобів у кримінальному судочинстві: історичний аспект"** розглянуто основні етапи зародження, становлення та розвитку застосування науково-технічних засобів (НТЗ) і спеціальних знань при розслідуванні злочинів. З'ясовано, що пошук ефективних засобів і методів протидії злочинним посяганням визначався потребами судової та слідчої практики на конкретному етапі розвитку суспільства і відповідним йому рівнем науково-технічного прогресу. Необхідність застосування науково-технічних засобів зумовлює розроблення адекватних організаційних форм, які згодом переростають у правові. Подальший розвиток суспільства та потреби протидії злочинності, що дедалі зростають, вимагають аналізу й систематизації знань і практичного досвіду з метою поліпшення існуючих і розроблення нових науково-технічних засобів, які б відповідали сучасним вимогам, що у свою чергу потребує вдосконалення законодавства. Таким чином, процесуально-правові, організаційні та криміналістичні проблеми застосування науково-технічних засобів при розкритті та розслідуванні злочинів взаємопов'язані, і тому їх необхідно розглядати комплексно, з урахуванням потреб слідчої практики та можливостей використання нових досягнень

науки й техніки в діяльності правоохоронних органів.

Грунтуючись на аналізі сучасної законодавчої бази, автор доходить висновку про доцільність перейменування експертної служби МВС України в експертно-криміналістичну, оскільки її функції не обмежуються проведенням судових експертиз.

Дослідженням встановлено, що в Законах України "Про судову експертизу" і "Про міліцію" стосовно діяльності експертної служби МВС наявні суперечності, з метою усунення яких пропонується внести доповнення до п. 10 ст. 10 Закону України "Про міліцію" і викласти її у такій редакції: "проводити судові експертизи в кримінальних справах, криміналістичні дослідження за матеріалами оперативно-розшукової діяльності, забезпечувати у встановленому порядку участь спеціалістів експертно-криміналістичної служби в слідчих діях".

У підрозділі 1.2. "Поняття і сучасна класифікація науково-технічних засобів, використовуваних у судочинстві" шляхом аналізу думок учених (В.Г. Гончаренка та ін.), урахувавши сучасний стан і деякою мірою перспективи впровадження досягнень науково-технічного прогресу в правоохоронну діяльність, уточнено визначення поняття "науково-технічні засоби" й проведено їх сучасну класифікацію. На думку дисертанта, науково-технічні засоби – це система методів, загально-технічних засобів і спеціально розроблених приладів, апаратів, устаткування, інструментів, пристроїв, матеріалів, технологій, а також тактичних і технічних прийомів їх застосування для виявлення, фіксації, вилучення та дослідження слідів злочину з метою найефективнішого здійснення дізнання, досудового слідства, судового розгляду справ та попередження злочинів.

На сучасному етапі розвитку науково-технічного прогресу і впровадження його досягнень у сферу боротьби зі злочинністю науково-технічні засоби можна класифікувати: за походженням - на загально-технічні та техніко-криміналістичні; за функціональним призначенням - на фотографічні; аудіовізуальні; акустичні; комп'ютерні; механічного виявлення і моделювання слідів; пошукові аналітичні; пошукові прості; допоміжні; за видом - на прилади; апаратуру й устаткування; інструменти і пристрої; приладдя та матеріали; комплекти науково-технічних засобів; комплекси науково-технічних засобів (пересувні криміналістичні лабораторії; пересувні вибухотехнічні лабораторії; мобільні комплекси науково-технічних засобів для слідчо-оперативної групи); за суб'єктом застосування доцільно класифікувати лише комплекти та комплекси науково-технічних засобів – для слідчого; спеціаліста-криміналіста; спеціаліста-вибухотехніка; дільничного інспектора; інспектора ДАІ; судового медика; експерта та ін.

У підрозділі 1.3. "Поняття спеціальних знань, основні форми та суб'єкти їх використання (застосування) у судочинстві" розглянуто поняття "знання", з'ясовано значення слова "спеціальний", зроблено висновок про необхідність розгляду категорій "загальновідомі" чи "незагальновідомі" знання відносно процесу розслідування злочинів. Поділяється думка науковців, які вважають, що юридичні знання стосовно процесу розслідування злочинів є не спеціальними, а обов'язковими (фаховими), оскільки особа, котра їх не має, не може здійснювати слідчу діяльність.

Досліджується питання віднесення до професійних знань слідчого знань у галузі криміналістичної техніки (криміналістичних знань), оскільки, як відомо, криміналістика є юридичною наукою. Виходячи з того, що між спеціальними криміналістичними знаннями й навичками та професійними знаннями слідчого чіткої межі немає, зроблено висновок, що спеціальні криміналістичні знання відносяться до професійних знань слідчого.

Автор вважає, що спеціальні знання в судочинстві – це наукові та практичні знання й навички, які відповідають сучасному рівню розвитку відповідних галузей людської діяльності (за винятком знань у галузі процесуального та матеріального права), використовуються (застосовуються) при розслідуванні злочинів і судовому розгляді кримінальних справ з метою сприяння слідчому чи суду в збиранні та дослідженні доказів.

Звертається увага на необхідність розрізнення суб'єктів використання і суб'єктів

застосування спеціальних знань, оскільки слова "використовувати" і "застосовувати" мають різне значення. Застосовувати спеціальні знання можуть їх безпосередні носії, а використовувати – суб'єкти доказування, відповідно до свого процесуального статусу наділені таким правом. Таким чином, суб'єктами використання спеціальних знань є суб'єкти розслідування: слідчий, начальник слідчого відділу, особа, яка здійснює дізнання, прокурор. Суб'єктами ж застосування спеціальних знань є їх безпосередні носії: експерт, спеціаліст, перекладач, особа, котра розуміє розмовні знаки німих (глухих), педагог та ін. Однак слідчий, начальник слідчого відділу, особа, яка здійснює дізнання, прокурор, прокурор-криміналіст можуть не тільки використовувати спеціальні знання залучених до участі в розслідуванні осіб, але й застосовувати власні спеціальні знання за умови, що вони їх мають. У такому випадку вони одночасно є і суб'єктами використання, і суб'єктами застосування спеціальних знань.

На основі вивчення питання про безпосереднє застосування власних спеціальних знань суб'єктами доказування в процесі розслідування зроблено висновок, що це не є раціональним і до того ж суперечить принципам поділу праці. Зі збільшенням навантаження під час виконання своїх службових обов'язків слідчий має все менше можливостей застосовувати власні спеціальні знання. Тому на сучасному етапі спеціальні знання слідчого більшою мірою застосовуються для здійснення контролю за належним застосуванням спеціальних знань і НТЗ залученими до участі в слідчих діях особами (спеціалістами).

Висловлюється думка, що реальне поліпшення якості досудового слідства можливе за умови залучення до розслідування з метою виявлення, фіксації, вилучення, а тим паче дослідження доказів відповідних спеціалістів і застосування останніми сучасних науково-технічних засобів. У зв'язку з цим посилюються роль і значення експертної служби МВС як під час участі в слідчих діях, так і при провадженні судових експертиз, участі в оперативно-розшукових заходах і здійсненні обліково-реєстраційної діяльності. Однак при цьому негативні наслідки спричиняє відсутність належного правового й організаційного розмежування функцій експерта і спеціаліста.

Грунтуючись на власному визначенні поняття "спеціальні знання" та аналізі літератури, дисертант пропонує таке поняття спеціаліста в процесуальному значенні цього терміна: це особа, яка не зацікавлена в результатах справи, має наукові та практичні знання й навички у відповідній галузі людської діяльності (за винятком знань у галузі процесуального і матеріального права) залучена у встановленому процесуальним законом порядку органом дізнання, слідчим, прокурором чи судом для сприяння у збиранні доказів.

Дослідивши питання можливості фіксації в протоколі слідчої дії консультацій і пояснень, які дають спеціалісти з приводу спеціальних питань при проведенні слідчих дій, дисертант поділяє пропозицію С.Д. Коберника та інших науковців про запровадження спеціального додатку до протоколів слідчих дій, проведених за участю спеціалістів. Такий додаток запропоновано іменувати "Технологічною картою спеціаліста (криміналіста, автотехніка, судового медика тощо)". Заповнювати технологічну карту повинен сам спеціаліст із зазначенням умов і результатів застосування НТЗ.

У підрозділі 1.4. "Правовий статус спеціаліста як суб'єкта кримінального процесу й учасника слідчих дій. Спеціаліст-криміналіст – ключова фігура в забезпеченні використання науково-технічних засобів при проведенні слідчих дій" автор поділяє пропозицію В.К. Стринжі, Г.М. Надгорного та М.Я. Сегая щодо введення у новий КПК України з метою вдосконалення правового статусу спеціаліста спеціального підрозділу "Участь спеціаліста в кримінальному судочинстві", який містив би визначення поняття "спеціаліст" і його функцій, а також регламентував би: права й обов'язки спеціаліста та його взаємовідносини зі слідчим (судом) і учасниками процесу; порядок залучення спеціалістів до участі в провадженні слідчих (судових) дій і до консультаційної діяльності дідзнавачем, слідчим, прокурором і судом; порядок залучення спеціалістів

іншими суб'єктами кримінального процесу; процесуальні форми відображення дій спеціалістів; порядок допиту спеціалістів у зв'язку з їх діями щодо виготовлення похідних речових доказів.

Розглядаючи питання про забезпечення гарантій сумлінного ставлення спеціаліста до покладених на нього обов'язків, дисертант не погоджується з пропозиціями деяких науковців щодо доцільності встановлення кримінальної відповідальності спеціаліста за повідомлення свідомо неправдивих відомостей, умисне знищення слідів та інших речових доказів. Відповідно до КПК України такі слідчі дії, як огляд місця події та зняття інформації з каналів зв'язку, можуть проводитися до порушення кримінальної справи, і, як свідчить практика, після їх проведення кримінальні справи порушуються не завжди. А якщо немає кримінальної справи, то не може наставати й кримінальна відповідальність за неналежне виконання спеціалістом своїх обов'язків. За діяльність спеціаліста відповідальність покладено на слідчого.

Дисертант вважає, що певною гарантією забезпечення сумлінного ставлення спеціаліста до виконання своїх обов'язків може стати передбачення адміністративної відповідальності за неналежне виконання спеціалістом покладених на нього обов'язків.

На думку автора, спеціаліст-криміналіст може бути визначений як особа, котра не зацікавлена в результатах справи й має спеціальні криміналістичні знання і навички, залучена у встановленому процесуальним законом порядку органом дізнання, слідчим, прокурором чи судом для сприяння у збиранні доказів.

Спеціаліст-криміналіст повинен стати постійним технічним помічником слідчого на професійній основі, оскільки саме він досконало володіє криміналістичною методикою збирання слідів із застосуванням науково-технічних засобів і тому є провідною фігурою серед будь-яких інших спеціалістів. Зважаючи на це, запропоновано законодавчо закріпити обов'язковість участі спеціаліста-криміналіста, поряд із судовим медиком, в оглядах місць події, пов'язаних з оглядом трупа на місці його знаходження.

У результаті проведеного дослідження зроблено висновок, що поєднання в одній особі функцій експерта і спеціаліста суперечить принципам поділу праці та негативно позначається на якості збирання й дослідження доказів. Запропоновано провести більш чітке розмежування функцій експерта і спеціаліста на організаційному та законодавчому рівнях. Виняток можна зробити лише відносно судового медика щодо огляду трупа на місці його виявлення, ураховуючи специфічність об'єкта огляду. З цією метою до КПК України пропонується внести норму, яка б забороняла залучення як експерта особи, котра раніше брала участь у справі як спеціаліст. Відповідно до цього законодавчого припису функції техніко-криміналістичного супроводження слідчих дій повинні виконувати належним чином підготовлені техніки-криміналісти.

Висловлено думку, що як спеціаліст або експерт не може залучатися й особа, котра раніше брала участь як фахівець в оперативно-розшукових заходах, оскільки про факти, установлені під час проведення оперативно-розшукового заходу, вона може бути допитана як свідок.

У підрозділі 1.5. "Сучасні засади комплексного використання різнопрофільних спеціалістів і науково-технічних засобів при розслідуванні злочинів (формування слідчо-оперативних груп та обладнання мобільних (пересувних) комплексів науково-технічних засобів)" зазначено, що сьогодні простежується стійка тенденція залучення до участі в проведенні слідчих дій спеціалістів різних галузей знань. Це дає можливість на початковому етапі розслідування оперативно вирішувати низку невідкладних завдань і належним чином збирати доказову інформацію. Ця проблема розглядається дисертантом у технічному й тактичному аспектах.

Для забезпечення оперативності прибуття учасників слідчо-оперативних груп до місця проведення слідчої дії, доставлення оптимальних комплектів науково-технічних засобів і забезпечення належних умов праці всім учасникам слідчо-оперативної групи запропоновано, крім існуючих пересувних криміналістичних лабораторій, створити

мобільний комплекс науково-технічних засобів для слідчо-оперативної групи, який би знаходився при чергових частинах кожного міськрайоргану та використовувався виключно учасниками слідчо-оперативних груп для виконання покладених на них обов'язків. На мобільний комплекс науково-технічних засобів для слідчо-оперативної групи можуть бути покладені такі основні завдання: забезпечення оперативного виїзду учасників слідчо-оперативної групи до місця проведення слідчої дії; доставлення науково-технічних засобів та їх використання для роботи з вилученими слідами; складання процесуальних документів; забезпечення оперативного двостороннього зв'язку з автоматизованими банками даних, з черговими частинами ОВС та інших правоохоронних органів тощо. Мобільний комплекс науково-технічних засобів для слідчо-оперативної групи має комплектуватися таким чином, щоб будь-який спеціаліст (криміналіст, судовий медик, автотехнік тощо), включений до складу слідчо-оперативної групи, міг би знайти там усі необхідні для належного виконання своїх обов'язків науково-технічні засоби. Для цього спеціальний автомобіль повинен бути обладнаний відповідними комплектами сучасних НТЗ, телекомунікаційними засобами зв'язку й т. ін. Наведено конкретні рекомендації щодо технічного оснащення такого пересувного комплексу¹.

Науково-методичне, науково-технічне та матеріальне забезпечення функціонування мобільного комплексу науково-технічних засобів для слідчо-оперативної групи має покладатися на територіальні підрозділи НДЕКЦ.

У підрозділі 1.6. "Проблеми вдосконалення підготовки та використання кадрів спеціалістів-криміналістів" зроблено висновок про необхідність істотного реформування організаційної структури експертної служби МВС України в частині вдосконалення діяльності спеціалістів-криміналістів.

Ураховуючи пропозиції про законодавче й організаційне розмежування функцій експертів і спеціалістів, запропоновано заснувати в структурі експертної служби МВС окремі підрозділи з проведення судових експертиз і техніко-криміналістичного супроводження слідчих дій, оперативно-розшукових заходів та обліково-реєстраційної діяльності.

З урахуванням існуючої тенденції до реформування системи освіти у відомчих навчальних закладах МВС технік-криміналіст повинен мати вищу юридичну освіту та відповідну спеціальну підготовку. Технік-криміналіст повинен стати науковим консультантом і технічним помічником слідчого, спроможним, відповідно до вимог сьогодення, на належному рівні здійснювати техніко-криміналістичне супроводження слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

Нині спеціалізованих навчальних закладів (факультетів) з підготовки техніків-криміналістів в Україні не існує. Тому організація підготовки таких фахівців можлива або шляхом заснування спеціальних факультетів у декількох вищих навчальних закладах МВС, або шляхом організації спеціальних курсів у підрозділах НДЕКЦ при УМВС України в областях, з направленням туди осіб, котрі мають вищу юридичну освіту.

Розроблено типову програму підготовки техника-криміналіста, висловлено рекомендації щодо відбору кандидатів на посади та визначення їх штатної чисельності.

Другий розділ "Криміналістичні аспекти застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій" включає три підрозділи.

У підрозділі 2.1. "Особливості застосування науково-технічних засобів спеціалістом у ході проведення окремих слідчих дій" зроблено висновок, що зміст використання спеціальних знань для одержання криміналістично значущої інформації має включати питання, пов'язані з найбільш ефективним застосуванням науково-технічних засобів для вирішення певних завдань при проведенні конкретних слідчих дій в окремих категоріях кримінальних справ.

Автор поділяє пропозицію П.П. Ішенка щодо алгоритмізації особливостей роботи зі

¹ Тактичний аспект використання групи різнопрофільних спеціалістів і науково-технічних засобів при розслідуванні злочинів розглянуто в підрозділі 2.3.

слідами при розслідуванні певних категорій кримінальних справ. Такі алгоритми дозволять під час огляду місця події виловити сліди "у запас" (за методикою використання зворотних ідентифікаційних зв'язків, запропонованою М.Я. Сегаєм) і орієнтувати учасників розслідування на доцільність та особливості виявлення таких слідів у ході проведення інших слідчих дій.

Викладено низку пропозицій техніко- та тактико-криміналістичного характеру щодо вдосконалення застосування сучасних науково-технічних засобів спеціалістом при проведенні слідчих дій: 1) звернуто увагу на доцільність застосування при оглядах місця події тепловізорів, зокрема для встановлення місця, де знаходився автомобіль, його орієнтовних габаритів; місця розташування трупа до його переміщення тощо; 2) підкреслено доцільність запровадження та застосування єдиного підходу при роботі з доріжкою слідів взуття (ніг). Поділяється думка В.П. Бахіна та Ю.П. Машошина щодо доцільності використання даних, отриманих у результаті вивчення доріжки слідів ніг при створенні "функціонального портрета" розшукуваної особи; 3) рекомендовано для встановлення місця, з якого було здійснено постріл, застосовувати лазерні указки; 4) запропоновано при пред'явленні особи для впізнання поза візуальним спостереженням, а також при ототожненні особи способом прямого та зворотного ідентифікаційних зв'язків у єдиному акті впізнання застосовувати телекомунікації; 5) удосконалено методику й тактику одержання фонограм голосу допитуваної особи з метою подальшого експертного дослідження для встановлення емоційної напруженості в мовних сигналах при відповіді на певні питання, що може говорити про причетність особи до певних подій або про її поінформованість про факти й обставини, що мають значення для справи; 6) висвітлено на основі аналізу слідчої практики та власного досвіду практичної діяльності ряд рекомендацій щодо упакування виловлених при проведенні слідчих дій об'єктів.

У підрозділі 2.2. "Призначення судових експертиз за участю спеціаліста", ґрунтуючись на аналізі думок провідних науковців, уточнено етапи підготовки судової експертизи та розглянуто особливості участі спеціаліста у відповідних слідчих діях на кожному з цих етапів.

На етапі прийняття слідчим тактичного рішення про необхідність використання спеціальних знань експертів для встановлення доказових фактів у справі, надаючи допомогу слідчому у виявленні, фіксації, виловленні, попередньому дослідженні та упакуванні слідів, спеціаліст може дати консультацію щодо перспектив майбутнього експертного дослідження тих чи інших об'єктів, а також кількості матеріалів, необхідних для проведення експертизи.

На етапі визначення, пошуку, виявлення та виловлення ототожнюваних об'єктів чи порівняльних матеріалів спеціаліст може надати допомогу слідчому у визначенні родової та видової належності предмета, який залишив на місці вчинення злочину сліди, завдяки чому, виходячи з висунутих у справі версій, слідчий одержує змогу організувати його розшук.

Зроблено висновок, що недооцінка ролі спеціаліста при одержанні зразків для порівняльного дослідження може призвести до отримання неналежних матеріалів, що унеможливить вирішення поставлених перед експертом завдань.

Сформульовано пропозиції щодо внесення доповнень до КПК України про обов'язковість участі лікаря або іншого медичного працівника у відібранні зразків, пов'язаних із життєдіяльністю організму людини, а так само зразків, одержання яких слідчим самостійно може бути пов'язане з ризиком заподіяння шкоди здоров'ю особи.

Обґрунтовується доцільність застосування електронного дактилоскопування із залученням спеціаліста з метою отримання якісного порівняльного матеріалу при призначенні ідентифікаційних дактилоскопічних експертиз.

При визначенні виду судової експертизи та кола обставин, які можуть бути встановлені за її допомогою, спеціаліст може надати слідчому допомогу у формулюванні питань, розв'язуваних тією чи іншою експертизою, виходячи з конкретних об'єктів і

матеріалів справи.

Істотну допомогу слідчому може надати спеціаліст також у відібранні всієї корисної для вирішення експертного завдання інформації, яка міститься в кримінальній справі.

У підрозділі 2.3. "Особливості використання групи різнопрофільних спеціалістів при проведенні слідчих дій" розглянуто аспекти взаємодії спеціалістів різних галузей спеціальних знань під час їх одночасної участі в проведенні огляду, обшуку, допиту, відтворенні обстановки й обставин події, пред'явленні для впізнання.

На підставі вивчення слідчої практики встановлено, що залучення до участі в слідчих діях груп різнопрофільних спеціалістів істотно сприяє встановленню об'єктивної істини в справі. Ефективність же такої допомоги залежить від належного застосування тактичних рекомендацій і прийомів щодо найбільш раціонального комплексного використання слідчим спеціальних знань спеціалістів різних профілів і застосування останніми сучасних науково-технічних засобів.

Обґрунтовується теза, що під час одночасної участі в слідчих діях групи різнопрофільних спеціалістів функції з координації їх дій слідчим покладаються на спеціаліста-криміналіста як фахівця, найбільш обізнаного в загальній криміналістичній методиці збирання речових доказів.

На прикладі розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж розглянуто особливості реалізації загальних засад участі груп різнопрофільних спеціалістів при проведенні слідчих дій.

ВИСНОВКИ

У висновках викладено головні положення, які є результатом проведеного дослідження, а також сформульовано пропозиції та рекомендації щодо оптимізації застосування науково-технічних засобів і спеціальних знань спеціалістами при проведенні слідчих дій.

1. Обґрунтовано необхідність комплексного підходу до розгляду проблеми застосування науково-технічних засобів і спеціальних знань при розкритті та розслідуванні злочинів, яка об'єднує взаємопов'язані правові, організаційні та криміналістичні аспекти.

2. Удосконалено формулювання базових дефініцій "науково-технічні засоби", "спеціальні знання", "спеціаліст". Уточнено класифікацію сучасних науково-технічних засобів за їх функціональним призначенням і видом.

3. Обґрунтовано необхідність і внесено пропозиції щодо організаційного розподілу функцій у межах єдиної експертно-криміналістичної служби МВС України підрозділів, які виконують судові експертизи, і підрозділів, які забезпечують техніко-криміналістичний супровід слідчої та оперативно-розшукової діяльності.

4. Обґрунтовано необхідність комплектування штатних посад "техніків-криміналістів" особами, які мають вищу юридичну освіту та пройшли відповідну підготовку за спеціальною програмою. Розроблено типову програму підготовки техника-криміналіста.

5. Розроблено пропозиції щодо підвищення оперативності техніко-криміналістичного супроводження діяльності слідчо-оперативних груп шляхом створення для них, поряд з існуючими пересувними криміналістичними та вибухотехнічними лабораторіями, мобільних комплексів науково-технічних засобів з відповідним універсальним обладнанням.

6. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення техніко-криміналістичної оснащеності проведення окремих слідчих дій за участю спеціаліста-криміналіста.

7. Розроблено алгоритм діяльності спеціаліста-криміналіста з техніко-криміналістичного супроводження комплексу слідчих дій, пов'язаних із підготуванням і

призначенням судових експертиз.

8. Удосконалено технічні та тактичні засади використання слідчим груп різнопрофільних спеціалістів з покладанням функції щодо координації дій такої групи на спеціаліста-криміналіста.

9. Запропоновано конкретні формулювання змін і доповнень до чинного законодавства, яке регулює використання науково-технічних засобів і спеціальних знань при проведенні слідчих дій.

СПИСОК ОПУБЛІКОВНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Криминалистическое исследование документов: Монография. – Луганск: РИО ЛИВД, 1999. – 164 с. (у співавторстві з В.В. Бірюковим).

2. Криміналістичне поняття науково-технічних засобів і його значення // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: Збірник наукових праць. – Донецьк, 2002. – № 3. – С. 254-262.

3. Науково-технічні засоби в кримінальному судочинстві: історичний аспект // Вісник Луганської академії внутрішніх справ імені 10-річчя незалежності України. – 2003. – № 1. – С. 138-147.

4. Шляхи вдосконалення правового регулювання взаємодії слідчого і спеціаліста при проведенні слідчих дій // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2003. – № 1. – С. 259-262.

5. Тактичні особливості призначення судових експертиз із залученням спеціаліста // Вісник Луганської академії внутрішніх справ імені 10-річчя незалежності України. – 2004. – № 1. – С. 139-148.

6. Судебная баллистика: исторический очерк // Вісник Луганської академії внутрішніх справ імені 10-річчя незалежності України. – 2001. – № 4. – С. 164-174.

7. Правове забезпечення застосування сучасних науково-технічних засобів при пред'явленні для впізнання живих осіб // Нове кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство та завдання юридичної підготовки кадрів ОВС України: Вісник Луганської академії внутрішніх справ імені 10-річчя незалежності України. Спеціальний випуск. У двох частинах. – 2002. – Частина 2. – С. 129-131.

8. Передумови використання, розвиток, і деякі проблеми, що впливають на повноцінне функціонування дактилоскопічних обліків // Автоматизація дактилоскопічних обліків органів внутрішніх справ України: проблеми та шляхи вдосконалення: Криміналістичний вісник: Наук.-практ. зб. – К.: ДНДЕКЦ МВС України; НАВСУ, 2002. – Вип. 3. – С. 76-90 (у співавторстві з В.В. Бірюковим).

9. Використання комп'ютерних технологій – важливий напрямок підвищення ефективності роботи експертно-криміналістичних підрозділів МВС України // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах: Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції. – Ч. 2. – К.: НАВСУ, 2001. – С. 40-44.

10. Использование цианокрилатных соединений для выявления следов рук на объектах, подвергшихся воздействию низких температур // Криминалистика: актуальные вопросы теории и практики: Всероссийский "круглый стол" (15-16 июня 2000 г.): Сб. тез. – Ростов-на-Дону, 2000. – С. 137-139 (у співавторстві з К.М. Ковальовим).

АНОТАЦІЯ

Коваленко В.В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза. – Національна академія внутрішніх справ України, Київ, 2004.

Дисертація присвячена актуальним теоретичним і практичним проблемам, пов'язаним із застосуванням науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій.

У роботі досліджено становлення, сучасний стан і перспективи розвитку застосування науково-технічних засобів у розслідуванні злочинів; досліджено й удосконалено термінологічний апарат; удосконалено методики застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні конкретних слідчих дій.

Внесено пропозиції щодо вдосконалення організаційних засад застосування науково-технічних засобів і спеціальних знань на досудовому слідстві, сформульовано зміни та доповнення до кримінально-процесуального законодавства щодо поліпшення правового регулювання використання науково-технічних засобів і спеціальних знань на досудовому слідстві.

Ключові слова: науково-технічні засоби, спеціальні знання, спеціаліст, спеціаліст-криміналіст, технік-криміналіст, мобільний комплекс науково-технічних засобів для слідчо-оперативної групи.

АННОТАЦІЯ

Коваленко В.В. Актуальные проблемы применения научно-технических средств специалистами при производстве следственных действий. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. – Национальная академия внутренних дел Украины, Киев, 2004.

Посвящена исследованию вопросов становления, современного состояния и перспектив развития организационных, правовых и криминалистических аспектов применения научно-технических средств специалистами при производстве следственных действий.

В работе на основе изучения литературы и следственной практики уточнены и сформулированы понятия "научно-технические средства", "специальные знания", "специалист" и др. С учетом современного состояния внедрения достижений научно-технического прогресса в деятельность правоохранительных органов изложены положения об уточнении классификации научно-технических средств по их функциональному назначению и виду, а также проблемные вопросы их апробации, внедрения и использования при производстве следственных действий (осмотра места происшествия, предъявления для опознания, отобрания сравнительных образцов при назначении отдельных видов судебных экспертиз).

На основе обобщения следственной практики, данных литературы и опыта практической деятельности диссертанта усовершенствованы методики применения научно-технических средств специалистами при производстве конкретных следственных действий.

Рассмотрены вопросы повышения оперативности доставки участников следственно-оперативных групп и соответствующих комплектов научно-технических средств к месту проведения следственных действий. Обоснованы предложения по созданию наряду с существующими комплектами научно-технических средств, мобильных комплексов научно-технических средств для следственно-оперативной группы, которые должны находиться при дежурных частях каждого органа внутренних дел и использоваться исключительно участниками следственно-оперативных групп для выполнения своих служебных обязанностей. Следователь, специалист-криминалист, специалист-биолог, специалист-автотехник, судебный медик, а также любой другой специалист, привлеченный к участию в следственном действии, должен иметь возможность найти там необходимые для выполнения стоящих перед ним задач научно-технические средства.

Выделены этапы подготовки и назначения судебной экспертизы. Показана роль

специалиста по оказанию следователю помощи в подготовке необходимых материалов применительно к каждому из этапов.

Изложены вопросы повышения эффективности производства следственных действий за счет одновременного участия в них групп разнопрофильных специалистов.

Обоснованы предложения по совершенствованию института специалистов-криминалистов. Разработана типовая программа подготовки техников-криминалистов. Сделан вывод, что техник-криминалист должен быть универсалом, техническим помощником и научным консультантом следователя.

На основе полученных результатов исследования внесены предложения по улучшению организации применения научно-технических средств и специальных знаний на досудебном следствии, предложены конкретные формулировки норм, изменений и дополнений к уголовно-процессуальному законодательству по совершенствованию правового регулирования применения научно-технических средств и специальных знаний на досудебном следствии.

Ключевые слова: научно-технические средства, специальные знания, специалист, специалист-криминалист, техник-криминалист, мобильный комплекс научно-технических средств для следственно-оперативной группы.

SUMMARY

Kovalenko V.V. Actual problems of application of scientific and technical means by experts at carrying out of investigatory actions. - Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of jurisprudence on a speciality 12.00.09 - criminal procedure and criminalistics; judicial examination. - National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kiev, 2004.

The dissertation is devoted to research of a complex of the theoretical and practical problems connected with application of scientific and technical means by experts at carrying out of investigatory actions.

In work specific questions of origin, a modern condition and some prospects of development of application of scientific and technical means in investigation of crimes are investigated; the terminological device is advanced; techniques of application of scientific and technical means are advanced by experts at carrying out of the certain investigatory actions.

On the basis of the received results of research offered concerning improvement of the organization application of scientific and technical means and special knowledge on pre-judicial investigation are brought, offers and concrete formulations of norms, changes and additions to the criminal-procedure legislation concerning improvement of legal regulation of use of scientific and technical means and special knowledge on pre-judicial investigation are resulted.

Key words: the scientific and technical means, special knowledge, the expert, the expert-criminalist, the technic-criminalist, a mobile complex for investigatory-operative group.

Підписано до друку 03.08.2004. Папір офсетний. Формат 60х90/16.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 21

Редакційно-видавничий відділ ЛАВС МВС
імені 10-річчя незалежності України.
Друкарня РВВ ЛАВС
91493, м. Луганськ, сел. Ювілейне, вул. К. Маркса, 4